

KAROLINA KASZLIŃSKA

PWSZ we Włocławku

Edukacja przedszkolna a bezpieczeństwo – wybrane wątki

PRE-SCHOOL EDUCATION AND SECURITY – SELECTED TOPICS

ABSTRAKT

Celem artykułu jest ukazanie związku edukacji przedszkolnej z szeroko rozumianym bezpieczeństwem. Autorka koncentruje się szczególnie na trzech wątkach tej wielowymiarowej relacji. Analizując pierwszy z nich, posiłkuje się kategorią kapitału społecznego, by dowieść wpływu edukacji przedszkolnej na poziom bezpieczeństwa narodowego. Drugi opisywany wątek stanowi zagrożenie bezpieczeństwa w przedszkolu, w tym oddziaływanie otoczenia materialnego i niematerialnego na fizyczność dzieci oraz ich poczucie bezpieczeństwa. Trzeci – to elementy wychowania do bezpieczeństwa w programie edukacji przedszkolnej. **Słowa kluczowe:** edukacja przedszkolna, bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo w przedszkolu, podstawa programowa

ABSTRACT

The aim of the article is to show the relationship between pre-school education and broadly defined security. The author focuses particularly on three themes of this multidimensional relationship. Analyzing the first one, he uses the category of social capital to prove the impact of pre-school education on the level of national security. The second topic discussed is the question of safety in the kindergarten, including the impact of the material and immaterial environment on the physicality of children and their sense of security. The third topic – these are elements of education for safety in the pre-school education program.

Key words: pre-school education, national security, safety in kindergarten, core curriculum

WPROWADZENIE

Według strategii bezpieczeństwa narodowego *„istotą działań społecznych w sferze bezpieczeństwa jest stworzenie bezpiecznych warunków godziwego życia obywateli oraz rozwoju duchowego i materialnego narodu. (...) Zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego wymaga szeregu działań na rzecz poprawy integracji społecznej oraz zapewnienia dostępu do usług publicznych o odpowiednich standardach. Priorytetem polskiej polityki społecznej jest zmniejszanie ubóstwa i wykluczenia społecznego.”*¹ Określone w tym fragmencie dokumentu obszary stanowią szczególny kontekst rozważań o edukacji przedszkolnej i jej roli dla bezpieczeństwa. W jego świetle szczególnie wyraźnie uwidacznia się bowiem znaczenie jej powszechności, dostępności i jakości dla społeczeństwa². Dobrze zorganizowany, funkcjonalny system edukacji na tym poziomie jest z jednej strony symptomem dobrze funkcjonującego, a więc i bezpiecznego społeczeństwa, a z drugiej jednym z ważniejszych narzędzi gwarantujących jego bezpieczeństwo w przyszłości.

Punktem wyjścia do podjętych tu rozważań jest założenie, że fundamentem i gwarantem szeroko rozumianego bezpieczeństwa społeczeństwa jest kapitał społeczny. Ten zaś budowany jest w ścisłym powiązaniu z edukacją, zwłaszcza wczesną. K. Wenta wskazuje na wczesne dzieciństwo jako okres dla tego procesu szczególny. Według niego kapitał intelektualny, społeczno-kulturowy, wyrażający się między innymi zdolnością jednostek do zachowań innowacyjnych i twórczych, sprzyjający generowaniu społecznie pożądanym zmian „kształtuje się w istocie od chwili poczęcia, w okresie płodowym, niemowlęcym i najbardziej dynamicznie w toku rozwoju małego dziecka (...), później nadal silnie, ale nieco wolniej w okresie przedszkolnym, szkolnym, dojrzewania i wchodzenia w kolejne fazy młodzieńczości i dorosłości.”³ Zapewnienie najmłodszym obywatelom

¹ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego, str. 39-40.

² Zamienne posługiwanie się kategoriami „naród” (bezpieczeństwo narodowe) i „społeczeństwo” („bezpieczeństwo społeczeństwa”) usprawiedliwiam stosunkowo wąskim ich wykorzystaniem, ograniczającym się do odniesienia się tylko do tych ich funkcji, które są wspólne. Na tym poziomie rozważań „kategoria narodu staje się mało, jeżeli w ogóle, odróżnialna od kategorii społeczeństwa. Nic w tym dziwnego, albowiem naród jako zbiorowość w skali makrospołecznej ma wszystkie cechy społeczeństwa, choć społeczeństwo nie ma wszystkich cech narodu. (B. Szacka, Wprowadzenie do socjologii, Warszawa 2003, s. 240.)

³ K. Wenta, Pedagogika małego dziecka, w: W poszukiwaniu nowej jakości edukacji, red. A. Stachura, T. M. Zimny, Szczecin 2005, s. 25-32.

możliwie najlepszej edukacji przedszkolnej leży więc w interesie całego społeczeństwa. Jest elementem troski o jego przyszłość, rozwój, a w sposób szczególny także o bezpieczeństwo. To główny wątek myślenia o bezpieczeństwie narodowym w kontekście edukacji przedszkolnej. Innym, być może nawet bardziej narzucającym się, jest kwestia zapewnienia bezpieczeństwa dzieciom w przestrzeni przedszkola. Szczególna troska i uwaga, jakiej wymaga ta kwestia, wynika przede wszystkim ze specyfiki właściwości rozwojowych kilkulatek. Determinują ją m.in.: przewaga procesów pobudzania nad procesami hamowania, słaba podzielność uwagi i ograniczona koordynacja ruchowa przy stosunkowo długim czasie reakcji, brak intuicji związanych z szacowaniem odległości, czasu i innych właściwości przedmiotów i zjawisk fizycznych. Przedszkolaki nie potrafią przewidywać skutków działań i zjawisk, cechuje je za to przekora, lekkomyślność i ciekawość świata.⁴ Istotne w tym kontekście jest zarówno ich bezpieczeństwo fizyczne, jak i psychiczne, które, w pewnym uproszczeniu, może być rozumiane jako poczucie bezpieczeństwa. Trzecim niemniej ważnym wątkiem wiążącym kategorie „edukacja przedszkolna” i „bezpieczeństwo narodowe” jest wychowanie do bezpieczeństwa. Jakkolwiek na tym etapie ma ono wymiar zasadniczo propeutyczny, to jednak warte analizy są obecne w podstawie programowej powiązane z nim treści.

EDUKACJA PRZEDSZKOLNA – KAPITAŁ SPOŁECZNY – BEZPIECZEŃSTWO NARODOWE

Treścią związku między edukacją przedszkolną oraz efektami jej powszechności a bezpieczeństwem narodowym są dwa postulaty i towarzyszące ich realizacji procesy. Pierwszy z nich to wyrównywanie szans edukacyjnych, a w konsekwencji życiowych jednostek, co w sposób bezpośredni nawiązuje do przytoczonego we wstępie fragmentu Strategii dotyczącego bezpieczeństwa socjalnego. Drugi, to kształtowanie umiejętności współpracy jako elementu rozwoju społecznego dziecka. Na niej z kolei zasadza się idea kapitału społecznego - czyli budulca realnego bezpieczeństwa oraz poczucia bezpieczeństwa współczesnych i przyszłych pokoleń.

Dążenie do objęcia wychowaniem przedszkolnym jak największej liczby dzieci jest strategią oświatową wielu krajów dążących do wyrównania startu szkolnego, a w konsekwencji szans edukacyjnych i życiowych dzieci wywodzą-

⁴ E. Frątczak, J. Frątczak, *Edukacja zdrowotna dzieci przedszkolnych*, Toruń 1996, s. 47.

cych się z różnych klas i warstw społecznych. Jest ona oparta o wiedzę, że pobyt w przedszkolu wpływa pozytywnie zarówno na ogólny rozwój dziecka, jak i na jego postępy w nauce szkolnej. Jest też najdoskonalszym sposobem wspierania dzieci w ich dojrzewaniu do podjęcia obowiązków szkolnych, a więc do gotowości szkolnej. Daje szansę na optymalizację wykorzystania posiadanych możliwości poznawczych oraz udostępnienia odpowiednich dróg osobistego rozwoju. Najwięcej korzyści odnoszą dzieci ze środowisk mniej uprzywilejowanych, które właśnie w przedszkolu mają szansę wyrównać różnorakie niedobory swego rozwoju psychofizycznego i społecznego. Kompensacyjna funkcja przedszkola wydatnie przyczynia się więc do wyrównywania szans edukacyjnych „na wejściu” do systemu szkolnego.⁵ Spośród wszystkich obszarów rozwoju, na które przedszkole oddziałuje pozytywnie, na szczególną uwagę w analizowanym tu kontekście zasługuje obszar społeczny.

Znaczenie stymulującej rozwój społeczny dzieci edukacji przedszkolnej dla bezpieczeństwa narodowego, rzecz jasna w perspektywie długofalowej, w sposób najprostszy pozwala się wyjaśnić przy wykorzystaniu kategorii kapitału społecznego. W ujęciu F. Fukuyamy jego istotą jest współpraca jednostek dla wspólnych celów w oparciu o wspólne, także nieformalne normy i wartości. W konsekwencji jest to więc kluczowy składnik zarówno rozwoju gospodarczego, jak i stabilnej demokracji.⁶ Warunkiem tej międzyludzkiej współpracy jest istnienie w danej zbiorowości zaufania społecznego, opartego o doświadczenie lojalności, rzetelności i uczciwości jako normy.⁷ Jak podkreśla M. Deptuła, kapitał społeczny decyduje nie tylko o efektywnym rozwoju społeczeństwa i jakości życia, lecz także jest istotą społeczeństwa obywatelskiego. Kraje uboższe, do których zalicza się jeszcze Polska, mogą się rozwijać dzięki rozwojowi kapitału ludzkiego, czyli pracy, wiedzy i umiejętnościom indywidualnym ludzi. Powyżej pewnego progu decydujący wpływ na rozwój kraju ma jednak już kapitał społeczny, co oznacza, że dalszy rozwój naszego kraju będzie zależał w znacznej mierze od umiejętności współpracy i zespołowego działania.⁸ Fakt ten determinuje konieczność refleksji na temat wyzwań, jakie stoją przed edukacją na wszystkich jej poziomach zarówno w obszarze formułowania celów, jak i zadań nauczycieli związanych z podejmowaniem działań sprzyjających rozwojowi zdolności współpracy u starszych

⁵ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki*, Warszawa 2006, s. 213-215.

⁶ F. Fukuyama, *Social Capital and Development: The Coming Agenda*, w: *SAIS Review* vol. XXII no. 1, 2002, s. 23.

⁷ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 306.

⁸ Deptuła, M. (2013) *Rozwijanie kapitału społecznego jako zadanie nauczycieli. Chowanna*, tom 2 (41), 29-41. B. Pituła (red.) *Nauczyciel we współczesnej kulturze*.

i młodszych uczniów. Tworzenie warunków do kształtowania się opartej o zaufanie i lojalność dyspozycji i gotowości do współdziałania w sposób najbardziej efektywny może się dokonywać na początkowym etapie edukacji. Jest to bowiem czas poznawania siebie - gromadzenia szerszych informacji odpowiadających na pytanie „kim i jaki jestem”. Nastawione na rezultat pozytywnie wartościowany przez otoczenie dzieci kształtują swoje sprawności i skuteczność oraz budują obraz siebie na tle innych. Etap przedszkolny jest nasycony „*największą ilością potrzeb rozwojowych, ich widoczną dynamiką w pojawianiu się i skutkami uczenia się dla siebie. Charakteryzuje się też największą liczbą okresów tzw. krytycznych dla całości rozwoju i sensytywnych/optimalnych.*”⁹ Wraz ze stopniowo pojawiającą się od 3 roku życia decentracją skutkującą nabywaniem umiejętności przyjmowania punktu widzenia drugiej osoby dziecko staje się zdolne do nawiązywania relacji koleżeńskich, a nawet przyjaźni rówieśniczych. Kształtująca się samoświadomość w powiązaniu z coraz sprawniejszym rozpoznawaniem i rozumieniem myśli i uczuć innych sprzyja coraz lepszemu i bardziej efektywnemu komunikowaniu się. Rozwój społeczny dzieci w sposób szczególnie wyraźny można zaobserwować w trakcie zabaw dowolnych, które stwarzają przestrzeń do angażowania się we współpracę z partnerami na różnych poziomach i wymiarach. Intensywność współpracy uzależniona jest od poziomu rozwoju społecznego oraz indywidualnych cech dziecka. Do zachowań pozwalających określić poziom tego rozwoju należą kolejno: obserwacja innych bez podejmowania własnej aktywności lub zabawa samotna, zabawa równoległa (paralelna) z użyciem podobnego materiału, w pobliżu innych dzieci, bez wpływania na ich zachowanie i bez wspólnego planu, zabawa asocjacyjna, skupiająca aktywność dzieci wokół jednego tematu lub formy, ale bez koordynacji i podziału zadań i w końcu zabawa kooperacyjna polegająca na zgodzie wszystkich bawiących się na współdziałanie i świadome przyjęcie na siebie określonych zadań oraz ról z nich wynikających.¹⁰ Te doskonalące się z wiekiem i zgromadzonymi doświadczeniami działania zabawowe są wskaźnikami umiejętności społecznych związanych z kształtującą się w przedszkolu właśnie umiejętnością współpracy.

Co istotne, zabawa przedszkolaków to nie tylko przestrzeń obserwacji ich rozwoju, ale przede wszystkim najdoskonalszy w tym czasie sposób kształtowania i doskonalenia tych umiejętności. Jak pisze E. Hurlock „*zabawa uczy dawać, brać,*

⁹ D. Waloszek, *Między przedszkolem a szkołą. Rozważania o gotowości dzieci do podjęcia nauki w szkole*, Warszawa 2014, s. 88-89.

¹⁰ I. Sikorska, *Różnorodność kontekstów społecznego rozwoju dziecka*, w: *Psychologia rozwojowa*, 2005, tom 10, nr 1, s.32.

*dzielić się, współpracować i podporządkowywać swoją osobowość grupie*¹¹ Zabawa stymuluje myślenie przyczynowo-skutkowe, jak również orientację w świecie przyrody i przedmiotów życia społecznego. *"W zabawie kształtuje się także psychologiczna struktura złożonych form działania, rozwijają się schematy czynnościowe i poznawcze w odniesieniu do rozmaitych dziedzin rzeczywistości. (...) Dzięki zabawie rozwijają się u dziecka zdolności twórcze i relacje emocjonalne."*¹²

Kształtowane w zabawowych interakcjach umiejętności są dzieciom potrzebne nie tylko do tworzenia i utrzymywania satysfakcjonujących więzi z rówieśnikami i dorosłymi w przedszkolu, lecz także warunkują dalszy ich rozwój i pozwalają na udane życie w kolejnych jego etapach. Deficyty umiejętności społecznych wiążą się z nieprzystosowaniem w szkole, odrzuceniem rówieśniczym i późniejszą przestępczością nieletnich. Natomiast rozwinięte umiejętności społeczne w wieku przedszkolnym pozytywnie korelują z osiągnięciami w nauce w szkole podstawowej¹³, wyższą gotowością szkolną i frekwencją¹⁴. Badania nad kompetencjami społecznymi dowodzą ich dodatniej korelacji *„między innymi z dobrostanem psychicznym, ogólną satysfakcją życiową, jakością związków interpersonalnych, gotowością do udzielania pomocy innym, ale też i korzystania ze wsparcia społecznego, efektywnymi strategiami radzenia sobie ze stresem, a także szeroko rozumianym przystosowaniem i prawidłowym funkcjonowaniem społecznym. Ujemne związki stwierdzono z różnego rodzaju zaburzeniami psychicznymi, objawami somatycznymi, poczuciem osamotnienia, zachowaniami przestępczymi oraz uzależnieniami."*¹⁵ Wczesna diagnoza nieprawidłowości w rozwoju tych umiejętności i podjęta na jej podstawie interwencja stanowią bardzo ważny i skuteczny czynnik chroniący przed powstawaniem problemów i ich kumulacją. Jak pisze M. Czub: *„Nieprawidłowości występujące w pierwszych latach życia (...) tworzą podatność na negatywne efekty późniejszych sytuacji stresowych, osłabiają zdolność do pozytywnego rozwiązywania kolejnych kryzysów rozwojowych i utrudniają in-*

¹¹ E. Hurlock, *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa 1960, s. 426.

¹² B. Muchacka, *Zabawa w poznawczym rozwoju dziecka*, w: *Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna*, nr 1(3)/2014, s. 16-17.

¹³ E. McGinnis, A. Goldstein, *Kształtowanie umiejętności prospołecznych małego dziecka. Profilaktyka agresji i zaburzeń zachowania w przedszkolu i przygotowaniu do szkoły*, Warszawa 2003, s. 2-3.

¹⁴ M. Czub, *Rozwój kompetencji społeczno-emocjonalnych dziecka*, w: *Diagnoza funkcjonowania społeczno-emocjonalnego dziecka w wieku od 1,5 do 5,5 lat*, red. M. Czub, Warszawa 2014, s. 17-18.

¹⁵ K. A. Knopp, *Kompetencje społeczne – pomiar i aplikacja praktyczna*, 2013, Artykuł opublikowany w wersji elektronicznej przez Ośrodek Rozwoju Edukacji (<http://www.ore.edu.pl/>) Zaczepnięte 20.08.2017r.

tegrację kolejnych doświadczeń, a co za tym idzie mogą powodować narastające trudności w funkcjonowaniu psychospołecznym.”¹⁶ Działania podejmowane w tym obszarze stanowią więc jeden z ważniejszych czynników ograniczających tendencję do zachowań ryzykownych i destrukcyjnych w preadolescencji, adolescencji i dorosłości, a tym samym chroniących przed problemami z tego wynikającymi. Wczesna diagnoza i praca z dziećmi, które takich problemów jeszcze nie wykazują, „rokuje nadzieje zapobiegania powstawaniu tego rodzaju trudności w przyszłości.”¹⁷ W szerszym, społecznym kontekście długofalowe efekty tworzenia poprzez edukację przedszkolną optymalnych warunków stymulujących rozwój umiejętności społecznych w ogóle, w tym zwłaszcza umiejętności współpracy, będącej podwaliną kapitału społecznego, stają się więc istotnym elementem realizacji strategii bezpieczeństwa narodowego. Na podkreślenie zasługuje przy tym wysoka skuteczność interwencji podejmowanych w obszarze umiejętności społecznych poszczególnych jednostek już w przedszkolu przy stosunkowo niskich nakładach finansowych.¹⁸ Umiejętności społeczne leżące u podstaw współdziałania oraz kształtowania się postawy otwartej na współpracę powinny więc być rozwijane u dzieci jak najwcześniej, gdy tylko jest to możliwe. We wczesnych fazach rozwoju, zwłaszcza w wieku przedszkolnym, są one bowiem szczególnie sensytywne, podatne na oddziaływanie wychowawcze. Nabyte w tym okresie umiejętności oraz zdobyte doświadczenia stają się trwałymi podwalinami dalszego rozwoju i ukierunkowują go, natomiast niekorygowane zaburzenia rozwojowe często się pogłębiają i negatywnie rzutują na dalsze losy dzieci.¹⁹

Efektywne budowanie i pomnażanie kapitału społecznego powinno więc mieć swój początek w przedszkolu, które tworzy warunki do optymalizacji rozwoju społecznego, uczy działania kooperatywnego, opartego o zaufanie wobec partnerów oraz we własne możliwości. Tak budowane dyspozycje cechuje trwałość i autentyczność. Opierają się one bowiem nie tylko na przekonaniu, lecz także na wynikającym z doświadczenia rozumieniu, że na skuteczność działania składa się coś więcej niż suma działania jednostek. Jest to raczej ich iloczyn potęgowany wiarą w sprawstwo własne i zaufaniem do partnerów.

¹⁶ M. Czub, dz. cyt., s. 17.

¹⁷ E. McGinnis, A. Goldstein, Skillstreaming. Kształtowanie umiejętności ucznia. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych, Warszawa 2001, s.16.

¹⁸ M. Czub, dz. cyt., s. 18.

¹⁹ J. Smogorzewska, G. Szumski, Rozwijanie kompetencji społecznych dzieci przedszkolnych. Teoria – metodyka – efekty, PWN, Warszawa, 2015.

BEZPIECZEŃSTWO DZIECI W PRZEDSZKOLU

Na bezpieczeństwo dzieci w przestrzeni przedszkola (lub innej placówki zapewniającej im wychowanie przedszkolne) składają się dwa, powiązane ze sobą wymiary. Pierwszy z nich ma charakter fizyczny i zasadniczo regulowany jest przepisami²⁰, których przestrzeganie niweluje zagrożenia dla życia i zdrowia wychowanków. Drugi wymiar wiąże się z zapewnieniem dzieciom poczucia bezpieczeństwa, a więc stworzeniem atmosfery możliwie wolnej od napięć, sprzyjającej adaptacji do nowych warunków oraz optymalizującej rozwój emocjonalny, społeczny, fizyczny i poznawczy kilkulatek. W obu przypadkach istotne znaczenie ma zarówno oddziaływanie ludzi (głównie wychowawców, ale też pozostałych członków personelu), jak i otoczenia materialnego - przestrzeni i jej elementów.

Przy organizacji przestrzeni placówki kładzie się duży nacisk na zapewnienie dzieciom bezpieczeństwa. Troska o nie, jak również o zdrowie i higienę dzieci, jest bowiem jednym z podstawowych zadań przedszkola. Budynek przedszkola musi być ogrodzony i zabezpieczony tak, by ani nikt obcy z zewnątrz nie mógł się do niego niepostrzeżenie dostać, ani by żadne dziecko nie mogło go samodzielnie opuścić. Także otoczenie tego budynku musi być przyjazne dzieciom: bezpieczne, estetyczne, funkcjonalne i zadbane. Zgodnie z przepisami sanitarnymi sale, w których odbywają się zajęcia, muszą być wysokie na co najmniej 2,5 metra i dość duże, by na jedno dziecko przypadało nie mniej niż 2,5 m² powierzchni. W innych niż przedszkole formach wychowania przedszkolnego grupa 3 do 5-osobowa musi dysponować co najmniej 16 m², a na każde kolejne dziecko muszą przypadać co najmniej 2 m², jeśli jego pobyt nie przekracza 5 godzin dziennie i co najmniej 2,5 m², jeśli ten czas przekracza. Wszystkie elementy ich wyposażenia (meble, środki dydaktyczne, dekoracje) muszą posiadać stosowne atesty. Zalecenia służb sanitarno-epidemiologicznych oraz przepisy krajowe i unijne regulują również przestrzeń innych przedszkolnych pomieszczeń. Pomieszczenia sanitarne powinny być umiejscowione przy każdej sali tak, by nauczyciel miał

²⁰ Zob. np. art. 1 pkt 14 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (tekst jednolity: Dz.U. z 2018 r. poz. 996 ze zm.) oraz rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań ochrony przeciwpożarowej, jakie musi spełniać lokal, w którym są prowadzone oddział przedszkolny lub oddziały przedszkolne zorganizowane w szkole podstawowej albo jest prowadzone przedszkole utworzone w wyniku przekształcenia oddziału przedszkolnego lub oddziałów przedszkolnych zorganizowanych w szkole podstawowej (Dz.U. z 2017 r. poz. 1642 z zm.); ważną rolę odgrywają także statuty przedszkoli – zgodnie z art. 102 ust. 1 pkt 12 lit. a) statut przedszkola zawiera m.in. zakres zadań nauczycieli oraz innych pracowników, w tym zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa dzieciom w czasie zajęć organizowanych przez przedszkole.

kontrolę nad dziećmi w nich przebywającymi, a ich urządzenia muszą być dostosowane do wzrostu i możliwości przedszkolaków, tak by te swobodnie i bezpiecznie mogły z nich korzystać. Temperatura ciepłej wody nie może przekraczać 40 stopni Celsjusza. Ręczniki wielokrotnego użytku, jeśli takie właśnie są w placówce stosowane, powinny być rozwieszone tak, by się wzajemnie nie stykały i muszą być zmieniane co najmniej raz w tygodniu. Także szatnia wymaga odpowiedniego, dostosowanego do potrzeb i możliwości dzieci wyposażenia. Wyjścia do ogrodu, na spacer, czy do domu trzeba organizować tak, by w tym samym czasie znajdowała się w niej najwyżej jedna grupa, zwłaszcza gdy szatnia ta nie jest zbyt przestronna.²¹

To, co w sposób materialny otacza dziecko w przedszkolu, może nie tylko minimalizować zagrożenia dla jego fizyczności, lecz także pozytywnie oddziaływać na jego funkcjonowanie, w tym zwłaszcza sprzyjać jego poczuciu bezpieczeństwa. Dotyczy to wszystkich społeczności i ich otoczeń. *„Przestrzeń i posługiwanie się nią sygnalizują, jaką wagę przywiązuje się do pewnych rzeczy i spraw, oraz ustalają hierarchię ważności. Rozmiar przestrzeni przeznaczony dla jednej osoby oraz miejsce, w jakim ta osoba zostanie umieszczona w obrębie danej organizacji, mówi wiele zarówno o tej osobie, jak i o jej związkach z całą organizacją.”*²² Elementy środowiska, także nieożywionego, oddziałują na emocje i sposób działania ludzi. Stanowią jednocześnie kontekst pomagający zrozumieć i zinterpretować te działania. Między przestrzenią, jako dynamicznym układem przedmiotów i zdarzeń, a obecnymi w niej dziećmi (i dorosłymi) zachodzi interakcja. To behawioralne środowisko człowieka wymusza określone zachowania lub czyni je bardziej prawdopodobnymi. Otoczenie, tworzące dynamiczne układy przestrzenne, stymuluje występowanie zachowań zgodnych z *„niezwerbalizowanymi zasadami, obliwającymi do podejmowania standardowych form aktywności bardziej niż motywacje indywidualne.”*²³ Ta prawidłowość w sposób szczególnie istotny uwidacznia się w przedszkolu. Możliwości i potrzeby dzieci wynikające z właściwości etapu ich rozwoju emocjonalnego, społecznego, fizycznego i poznawczego każą zwrócić szczególną uwagę na architekturę budynku przedszkola, jego wyposażenie i otoczenie. Kategoria „miejsca” nabiera w tym kontekście szczególnego znaczenia.²⁴

²¹ J. Karbowniczek, M. Kwaśniewska, B. Surma, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Kraków 2012, s. 196-203.

²² E. T. Hall, *Poza kulturą*, Warszawa 2001, s. 27.

²³ J. Zwiernik, *Dziecięca codzienność w przestrzeni podwórka*, w: *Pedagogika wczesnoszkolna - dyskursy, problemy rozwiązania*, red. D. Kul-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska, Warszawa 2009, s. 406.

²⁴ por. M. A. Read, *Sense of Place in Child Care Environments w: Early Childhood Education Journal*, Vol. 34, Nr 6, 2007, s. 387.

Przyjazna organizacja przestrzeni sprzyja zarówno adaptacji dziecka w przedszkolu, jak i optymalizacji jego funkcjonowania w nim.²⁵ Dobrze urządzona, atrakcyjnie i estetycznie udekorowana, przyjemna sala, która podoba się dziecku, uspokaja je,²⁶ ale także stymuluje pożądaną aktywność poznawczą oraz rozwój społeczny. Dlatego sugestie dotyczące zagospodarowania przestrzeni pojawiają się wprost w kilku punktach podstawy programowej wychowania przedszkolnego opisujących warunki i sposób realizacji edukacji przedszkolnej: „11 Aranżacja przestrzeni wpływa na aktywność wychowanków, dlatego proponuje się takie jej zagospodarowanie, które pozwoli dzieciom na podejmowanie różnorodnych form działania. (...). 12 Elementem przestrzeni są także zabawki i pomoce dydaktyczne wykorzystywane w motywowaniu dzieci do podejmowania samodzielnego działania, odkrywania zjawisk oraz zachodzących procesów, utrwalania zdobytej wiedzy i umiejętności, inspirowania do prowadzenia własnych eksperymentów. Istotne jest, aby każde dziecko miało możliwość korzystania z nich bez nieuzasadnionych ograniczeń czasowych. 13 Elementem przestrzeni w przedszkolu są odpowiednio wyposażone miejsca przeznaczone na odpoczynek dzieci (...). 14 Estetyczna aranżacja wnętrza umożliwia celebrowanie posiłków (...). 15 Aranżacja wnętrza umożliwia dzieciom podejmowanie prac porządkowych, np. po i przed posiłkami, po zakończonej zabawie, przed wyjściem na spacer.”²⁷

Poza aspektem materialnym istotna jest również sfera społeczna, funkcjonalna, tworzona przez nauczycieli-wychowawców, inne osoby zatrudnione w przedszkolu, a także rodziców - społeczność świadomą znaczenia, jakie dla prawidłowego rozwoju każdego z dzieci ma poczucie bezpieczeństwa. „Brak poczucia bezpieczeństwa powoduje u dziecka lęk oraz powstawanie reakcji obronnych, nie zawsze właściwych. Mogą one wpływać niekorzystnie na jego przyszłe zachowania”.²⁸ Do działań, jakie może podjąć nauczyciel na rzecz wzmocnienia poczucia bezpieczeństwa przedszkolaków, zwłaszcza tych w procesie adaptacji oraz kształtowania pozytywnego stosunku emocjonalnego do nowego środowiska, należy przede wszystkim staranne poznanie dzieci i ich potrzeb oraz utrzy-

²⁵ por. J. Sosnowska, Adaptation to the institution of a kindergarten – does it concern only a child?, w: B. Muchacka, I. Czaja-Chudyba (red.), Early Education. Practice and Reflection, Kraków 2013, s. 66–77.

²⁶ A. Klim-Klimaszewska, Pedagogika przedszkolna. Nowa podstawa programowa, Warszawa 2011, s.83.

²⁷ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego, załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 (poz. 356), s. 10.

²⁸ A. Budniak, Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszych szkolnym, Kraków 2010, s. 145.

mywanie ścisłego kontaktu z ich rodzinami. Organizując w pierwszych kontaktach dzieci z przedszkolem sytuacje dostarczające pozytywnych doświadczeń i przeżyć, a także łagodząc ograniczenia i wymagania oraz dostosowując je do poziomu możliwości i potrzeb dzieci, nauczyciel tworzy warunki wzmacniające ich poczucie bezpieczeństwa²⁹. Równie ważna jest osobowość samego nauczyciela, jego troska i wrażliwość na potrzebę budowania i wzmacniania tego poczucia. Dobre rozumienie problemu i jego implikacji stanowi w tym zakresie konieczny punkt wyjścia, by w pełni świadomie reagować w sytuacjach nieprzewidzianych, jak również unikać tych, które w dziecięce poczucie bezpieczeństwa mogłyby godzić.

BEZPIECZEŃSTWO W PROGRAMIE EDUKACJI PRZEDSZKOLNEJ

Zagadnienia związane z bezpieczeństwem w wymiarze społecznym i jednostkowym stanowią także integralną część treści programowych wychowania przedszkolnego. W tym sensie i zakresie, w jakim w odniesieniu do edukacji przedszkolnej można mówić o procesie nauczania - uczenia się, zgodnie z założeniami podstawy programowej, przedszkolaki uczą się unikania niebezpieczeństw, troski o życie i zdrowie swoje i innych, jak również działania w sytuacji zagrożenia. Równie istotne znaczenie co nabywanie określonych elementów wiedzy ma w tym procesie kształtowanie właściwych nawyków, w tym m.in. nawyków higienicznych. Jak akcentuje A. Budniak, nabywanie nawyków pozwalających na unikanie niebezpieczeństw, a także zapobiegania im i skutecznego pokonywania jest na tym etapie równie ważne co dostarczanie wiedzy na ten temat. *„Bezpieczeństwo odgrywa istotną rolę w życiu dziecka, zwłaszcza młodszego, w jego wolnym dochodzeniu do coraz to większej samodzielności i w uniezależnianiu się od otoczenia i osób dorosłych. Dziecko musi się nauczyć przewidywać i radzić sobie w sytuacjach zagrożenia przez właściwą ocenę niebezpieczeństwa. Pozostawiając dziecku możliwie dużo swobody, powinno się jak najwcześniej uświadomić mu różne zagrożenia, które mogą wystąpić w jego najbliższym otoczeniu.”*³⁰

Według najnowszej podstawy programowej wychowania przedszkolnego do zadań przedszkola należy między innymi tworzenie warunków umożliwiających bezpieczną, samodzielną eksplorację zarówno otaczającej dziecko przyrody, jak i elementów techniki, a także systematyczne uzupełnianie realizowanych treści wychowawczych o „nowe zagadnienia, wynikające z pojawienia się w oto-

²⁹ s. A. Klim-Klimaszewska, dz. cyt., 92.

³⁰ A. Budniak, dz. cyt., s. 144.

*czeniu dziecka zmian i zjawisk istotnych dla jego bezpieczeństwa i harmonijnego rozwoju.*³¹ Rozporządzenie porządkuje postulowane treści wychowania przedszkolnego według czterech obszarów, wskazując oczekiwane osiągnięcia dziecka na koniec wychowania przedszkolnego w zakresie rozwoju fizycznego, emocjonalnego, społecznego i poznawczego. Jakkolwiek we wszystkich tych obszarach szeroko rozumiane bezpieczeństwo jest obecne i realizacja powiązanych z nim treści jest możliwa, to jednak każdy z nich tworzy szczególny kontekst dla różnych wymiarów myślenia i edukowania o bezpieczeństwie.

Osiągnięcia z obszaru rozwoju fizycznego opisane w podstawie programowej akcentują konieczność kształtowania umiejętności i nawyków służących zdrowiu, fizycznemu funkcjonowaniu i sprawności, życiu jednostki w wymiarze biologicznym. Natomiast te, które opisane zostały jako składowe emocjonalnej gotowości dziecka do podjęcia nauki w szkole, istotnie korelują z poczuciem bezpieczeństwa dziecka. Chodzi tu zarówno o zdolność i tendencję do posiadania (i współtworzenia) poczucia bezpieczeństwa w typowych sytuacjach, jak i poczucia zagrożenia adekwatnego do niebezpiecznej sytuacji. Dzieci przygotowane do podjęcia nauki w szkole w obszarze rozwoju społecznego osiągnęły według tego dokumentu umiejętności pozwalające im na efektywne współdziałanie w zespole, co w dalszej perspektywie powinno przełożyć się na tworzenie przez nie kapitału społecznego państwa. Przy przyjęciu daleko idących uogólnień mamy tu więc do czynienia z przyczynkiem do opisanego wcześniej bezpieczeństwa w wymiarze społecznym (narodowym). Ostatni wyodrębniony w dokumencie obszar - rozwój poznawczy - stanowi naturalną przestrzeń nauki rozpoznawania i unikania zagrożeń, rozumienia niepożądanych konsekwencji działań dla zdrowia i życia własnego i innych.

W praktyce edukacji przedszkolnej bezpieczeństwo jest jednak rozumiane wąsko, jako element obszaru rozwoju fizycznego oraz (w mniejszym stopniu) obszaru rozwoju poznawczego. Za ilustrację sposobów operacjonalizacji celów i treści wychowania do bezpieczeństwa posłużyć mogą programy: „Wokół przedszkola”³² wydawnictwa MAC oraz „Kocham przedszkole”³³ opublikowane przez WSiP.

Pierwszy z nich oparty został o warstwową koncepcję wychowania Stefana Kunowskiego. Ogólny zakres tematyczny „bezpieczeństwo” umiejscowio-

³¹ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego, dz. cyt. s. 3.

³² M. Kwaśniewska, J. Lendzion, W. Żaba-Żabińska, Wokół przedszkola. Program wychowania przedszkolnego, Kielce 2018, s. 34-35

³³ M. A. Pleskot, A. Staszewska-Mieszek, Kocham przedszkole. Program wychowania przedszkolnego, Warszawa 2017, s. 21-34.

no w nim w warstwie biologicznej i podzielono na dwa zakresy szczegółowe, tj. dbałość o bezpieczeństwo oraz świadomość niebezpieczeństwa. Zróżnicowane według grup o różnych możliwościach poznawczych (3 i 4-latki, 5-latki, 6-latki, dzieci o nieharmonijnym rozwoju oraz dzieci zdolne) treści „bezpieczeństwa” odniesione zostały do wybranych punktów obszaru rozwoju fizycznego oraz obszaru rozwoju poznawczego z podstawy programowej. W drugim z przywołanych programów, którego twórcy odwołują się do konstruktywistycznej teorii uczenia się oraz koncepcji Lwa Wygotskiego „Żyję zdrowo i bezpiecznie” stanowi jeden z ośmiu obszarów działalności dziecka. Ujęte w nim treści autorki wprost wiążą z obszarem rozwoju fizycznego z podstawy programowej i dzielą na cztery podobszary: zachowuję się kulturalnie i dbam o higienę, ład i porządek, ruszam się i ćwiczę, przestrzegam zasad i dbam o bezpieczeństwo swoje i innych, prowadzę zdrowy tryb życia i właściwie się odżywiam. Struktura programu uwzględnia ponadto wiek dzieci (3 i 4-latki, 4 i 5-latki, 5 i 6-latki) oraz trzy etapy opanowania przez dzieci wiedzy i umiejętności: nabywanie doświadczeń i uczenie się, utrwalanie i pogłębianie zdobytej wiedzy i doświadczeń oraz rozumienie i wykorzystywanie swojej wiedzy i umiejętności.

Bez względu na przyjętą perspektywę oraz podbudowę teoretyczną programu wychowania przedszkolnego każdorazowo obejmują zagadnienia związane z bezpieczeństwem, oferując treści i rozwiązania metodyczne właściwe dla wszystkich przedszkolnych grup wiekowych. Wynika to przede wszystkim z powszechnego rozumienia wagi problemu. Różne bywają jednak sposoby rozumienia samego bezpieczeństwa i jego wymiarów, a co za tym idzie możliwych do podjęcia w przedszkolu działań, które mogą te wymiary wzmacniać i rozszerzać w bliższej i dalszej perspektywie. Do zagadnień najczęściej eksponowanych należą: uczestnictwo w ruchu drogowym, edukacja zdrowotna (higiena, aktywność fizyczna i odżywianie), a także bezpieczeństwo zabawy i codziennych czynności w domu i przedszkolu, w tym w sytuacjach związanych z kontaktem ze zwierzętami, obcymi osobami, groźnymi zjawiskami pogodowymi (burza czy huragan) i nieznаныmi roślinami. Programy zakładają również wdrażanie dzieci do prawidłowego posługiwania się przyborami (takimi jak nożyczki, igła, młotek) oraz obchodzenia się z obecnymi w ich codziennym życiu maszynami i urządzeniami czy środkami chemicznymi. Podejmuje się w nich także kwestie związane z zachowaniem w sytuacji zagrożenia (informowanie o zagrożeniach, wzywanie pomocy). W komentarzu do tych treści autorki „Kocham przedszkole” precyzują pożądane formy, sposoby i warunki ich realizacji. *„Sytuacje sprzyjające rozwojowi ww. nawyków i zachowań muszą mieć charakter działań zamierzonych, stale*

*uwzględniających aktualne potrzeby i możliwości dziecka, szczególnie w zakresie wymagań związanych z samodzielnością i sprawnością ruchów. Realizując bogate treści tego obszaru, kształtujemy u dziecka umiejętności, nawyki i przyzwyczajenia, które pozwolą mu w przyszłości właściwie funkcjonować na wielu płaszczyznach, szczególnie na płaszczyźnie fizycznej i społecznej. W formie różnych aktywności i podejmowanych działań uczymy dzieci przestrzegania zasad higieny z różnych sfer życia, (...) brania odpowiedzialności za bezpieczeństwo własne i innych, kształtujemy świadomość, co oznacza w praktyce zdrowy tryb życia.*³⁴

Najistotniejszą wartością działań edukacyjnych podejmowanych w przedszkolu na rzecz bezpieczeństwa jest więc inspirowanie kształtowania się takich postaw u dzieci jak szacunek dla zdrowia i życia własnego i innych oraz rozwijanie świadomości istnienia zagrożeń, a także nawyku ich unikania. Długofalowym efektem tych przedszkolnych doświadczeń ma być przenoszona na kolejne etapy edukacji tendencja do stawiania się człowiekiem odpowiedzialnym i umiejącym dbać o bezpieczeństwo³⁵. Dlatego też znaczenie przedszkolnego wychowania do bezpieczeństwa okazuje się być dalece szersze niż wynika to z zapisów programowych. Po pierwsze jego zakładane skutki dotyczą bliższej i dalszej przyszłości. Po drugie – w rzeczywistości szeroko rozumianemu bezpieczeństwu służą działania edukacyjne związane z wszystkimi czterema obszarami rozwoju z podstawy programowej, a nie tylko wybranymi, wskazywanymi przez autorów poszczególnych programów.

ZAKOŃCZENIE

Związek edukacji przedszkolnej jako czynnika determinującego szanse edukacyjne i życiowe jednostek z bezpieczeństwem narodowym pozostaje więc niezaprzeczony. Uogólniając – udział dziecka w edukacji przedszkolnej jest formą zabezpieczania zarówno jego indywidualnych losów, jak i zabezpieczania interesów całego społeczeństwa (narodu) w dalszej perspektywie. Tymczasem w Polsce poziom skolaryzacji na tym etapie wciąż pozostawia sporo do życzenia. Na szczególną uwagę zasługuje przy tym odmienna jakość oferowana przez przedszkola i inne formy wychowania przedszkolnego, które pojawiły się w roku szkolnym 2008/2009³⁶.

³⁴ j.w. s. 21.

³⁵ D. Sikorska, Problematyka edukacji dla bezpieczeństwa dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, w: *Pedagogika Rodziny* nr 5(3)/2015, s.112.

³⁶ Mam tu na myśli przede wszystkim punkty przedszkolne oraz zespoły wychowania przedszkolnego, w których dzieci przebywają krócej niż w przedszkolach, w grupie niejed-

Aktualnie w Polsce wychowanie przedszkolne obejmuje dzieci w wieku 3–6 lat i jest realizowane w przedszkolach (publicznych i niepublicznych), oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych (tzw. „zerówki”), w zespołach wychowania przedszkolnego i punktach przedszkolnych. Przedszkola, zespoły wychowania przedszkolnego i punkty przedszkolne przeznaczone są dla dzieci w wieku 3–6 lat, a oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych – dla dzieci sześciolletnich. W roku szkolnym 2017/2018 było nim objętych łącznie 1,3 mln dzieci. Bardziej precyzyjne dane z wcześniejszego roku szkolnego pozwalają dostrzec wewnętrzne zróżnicowanie struktury poziomu scholaryzacji dla tego etapu edukacji. W roku szkolnym 2016/2017 z wychowania przedszkolnego w Polsce korzystało 1299,1 tys. dzieci, tj. o 158,5 tys. więcej niż w roku poprzednim. Wzrost liczby przedszkolaków w tym czasie spowodowany był zmianą, która pozostawiła rodzicom decyzję w sprawie posłania dziecka 6-letniego do 1 klasy szkoły podstawowej. Większość rodziców zdecydowała się wówczas poczekać z tym, aż ich dzieci ukończą 7 lat. W rezultacie do placówek wychowania przedszkolnego uczęszczało 80,7% dzieci w grupie wiekowej 3-6 lat (rok wcześniej 84,2% dzieci w wieku 3-5 lat). Dla dzieci 3, 4 i 5-letnich wskaźnik ten wynosił 81,1%. Odsetek dzieci uczęszczających do przedszkoli i innych form wychowania przedszkolnego zależał jednak nie tylko od wieku dzieci, lecz także od miejsca ich zamieszkania. W omawianym roku szkolnym wynosił on dla dzieci 3, 4 i 5-letnich 95,3 % w miastach i 61,6 % na wsiach. Podobnie jak w kilku poprzednich latach najwięcej dzieci w tym wieku uczęszczało do placówek wychowania przedszkolnego w województwach: opolskim – 84,0%, mazowieckim – 83,9% oraz wielkopolskim 79,5%, natomiast najmniej w województwach warmińsko-mazurskim – 64,3% oraz kujawsko – pomorskim – 66,7%.

Zgodnie z obowiązującymi regulacjami wszystkie dzieci w wieku 3-6 lat mają prawo do edukacji przedszkolnej. Gmina musi zapewnić miejsce w placówce wychowania przedszkolnego każdemu uprawnionemu dziecku, którego rodzice chcą, by korzystało ono z tej edukacji. W świetle przywołanych powyżej argumentów wysokiej jakości powszechna edukacja przedszkolna ma niebagatelne znaczenie nie tylko dla rozwoju dzieci, lecz także dla bezpieczeństwa - ich i całego społeczeństwa. Stąd też tak istotna jest dbałość o jej pełną, jednakową na terenie całego kraju dostępność oraz najwyższą jakość dla wszystkich grup wiekowych.

norodnej pod względem wieku, pod opieką jednego nauczyciela, korzystając dostatecznych ledwie warunków lokalowych i wyposażenia sali (patrz: K. Kaszlińska, *Dzieci wiejskie na starcie edukacyjnym - bariery i szanse*, w: *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*, PWSZ we Włocławku 2015, s. 27.)

BIBLIOGRAFIA:

- Budniak A., Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym, Kraków 2010;
- Deptuła M. Rozwijanie kapitału społecznego jako zadanie nauczycieli, *Chowanna*, tom 2, 2013;
- Diagnoza funkcjonowania społeczno-emocjonalnego dziecka w wieku od 1,5 do 5,5 lat, red. M. Czub, Warszawa 2014;
- Early Education. Practice and Reflection, red. Muchacka B., Czaja-Chudyba I., Kraków 2013;
- Frątczak E., Frątczak J., Edukacja zdrowotna dzieci przedszkolnych, Toruń 1996;
- Fukuyama F., Social Capital and Development: The Coming Agenda, w: *SAIS Review* vol. XXII no. 1, 2002;
- Hall E. T., Poza kulturą, Warszawa 2001;
- Hurlock E., Rozwój dziecka, PWN, Warszawa 1960;
- Karbowniczek J., Kwaśniewska M., Surma B., Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką, Kraków 2012;
- Klim-Klimaszewska Anna, Pedagogika przedszkolna. Nowa podstawa programowa, Warszawa 2011;
- Knopp K. A., Kompetencje społeczne – pomiar i aplikacja praktyczna, 2013, Artykuł opublikowany w wersji elektronicznej przez Ośrodek Rozwoju Edukacji (<http://www.ore.edu.pl/>) Zaczepnięto 20.08.2018r.;
- Kupisiewicz Cz., Podstawy dydaktyki, Warszawa 2006;
- Kwaśniewska M., Lendzion J., Żaba-Żabińska W., Wokół przedszkola. Program wychowania przedszkolnego, Kielce 2018;
- McGinnis E., Goldstein A., Kształtowanie umiejętności prospołecznych małego dziecka. Profilaktyka agresji i zaburzeń zachowania w przedszkolu i przygotowaniu do szkoły, Warszawa 2003;
- McGinnis E., Goldstein A., Skillstreaming. Kształtowanie umiejętności ucznia. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych, Warszawa 2001;
- Muchacka B., Zabawa w poznawczym rozwoju dziecka, w: *Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna*, nr 1(3), 2014,
- Pedagogika wczesnoszkolna - dyskursy, problemy rozwiązania, red. D. Kul-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska, Warszawa 2009;
- Read M. A., Sense of Place in Child Care Environments w: *Early Childhood Education Journal*, Vol. 34, Nr 6, 2007;
- Szacka B., Wprowadzenie do socjologii, Warszawa 2003;

- Sikorska D., Problematyka edukacji dla bezpieczeństwa dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, w: *Pedagogika Rodziny* nr 5(3)/2015 Sikorska I., Różnorodność kontekstów społecznego rozwoju dziecka, w: *Psychologia rozwojowa*, tom 10, nr 1, 2005;
- Smogorzewska J., Szumski G., *Rozwijanie kompetencji społecznych dzieci przedszkolnych. Teoria – metodyka – efekty*, PWN, Warszawa 2015;
- W poszukiwaniu nowej jakości edukacji, red. A. Stachura, T. M. Zimny, Szczecin 2005;
- Waloszek D., *Między przedszkolem a szkołą. Rozważania o gotowości dzieci do podjęcia nauki w szkole*, Warszawa 2014.

PYTANIA KONTROLNE:

1. **Omów znaczenie edukacji przedszkolnej dla bezpieczeństwa narodowego.**
2. **W jaki sposób przedszkola zapewniają dzieciom bezpieczeństwo i poczucie bezpieczeństwa?**
3. **Wskaż elementy wychowania do bezpieczeństwa korelujące z poszczególnymi obszarami podstawy programowej wychowania przedszkolnego.**